

Темата: «Уол оҕону бухатыыр холобурунан иитии»

Сыала-соруга: Олонхо туһунан өйдөбүлү оҕолорго биэри, олонхоҕо бухатыыр уобараһын, уол оҕо аналын туһунан билиһиннэри. Уол оҕону эт-хаан өртүнэн эрчийии, боппуруоһу сөпкө истэн, толкуйдаан эппиэттиргэ үөрэтии, өбүгэ оонньууларын билиһиннэри, көрдөрүү.

Туттуллар матырыйааллара:бухатыырдар хартыналар, слайд,

Уруок хаамыта.

1.Үтүө күнүнэн, күндү оҕолор! Бүгүн Горнай улууһун саастарын ситэ илик оҕолору реабилитациялыыр киинтэн эһиэхэ уруок ыта кэлибит. Мин аатым Антонина Гаврильевна уонна коллегам Любомила Иннокентьевна.

Боппуруос: Олонхо диэн тугуй оҕолоор? (оҕолор эппиэттэрэ).

Иитээчи кэпсээнэ:

Ханнык баҕарар омук киэн туттардаах, дьонно кэпсиридээх буолар. Биһиги сахалар, оннук киэн туттуубут – олонхо буолар. Олонхоҕо үөһэ дойдуга айыылар, орто дойдуга дьоннор, аллараа дойдуга абааһылар тустарынан кэпсээнэр. Олонхо бэрт былыр үөскээбит. Ол иһин «үһү» диибит. Олонхону олонхоһут толорор.

Саха норуотун тылынан уус-уран айымньытын саамай бөдөн көрүнэ олонхо буолар. Бухатыырдар дьоруойдуу охсуһууларын хоһоонунан хоһуйан көрдөрөр эпическэй (сэхэргиир) айымньыны олонхо диэн ааттыбыт. Олонхо үөскээбит төрдө бэрт былыргы үйэлэргэ сытар, үгүс үйэлэр анараа өттүлэриттэн кэлэр силистээх. Ол да иһин олонхоһуттар «былыргы дьыл быдан мындаатыгар, урукку кэм одун уорҕатыгар» эбэтэр «үс саха үөскүөн иннинэ, түөрт саха төрүөн иннинэ» диэн кирии тылынан саҕалыылар.

Олонхо дьоруойдара «айыы» уонна «абааһы» аймахтарыгар арахсаллар. «Айыы» аймахтара диэн киһи, дьон-норуот, оттон «абааһынан» кинилэргэ утары турар күүс көрдөрүллэр. Сүрүн охсуһуу «айыы» уонна «абааһы» бухатыырдарын икки ардыгар барар.

Олонхо сүрүн этэр санаата – «күн улууһун, айыы аймаҕын» дьоллоох, эйэлээх олохторун «абааһы» аймахтарыттан көмүскээһин. Олонхо бар дьон уйгулаах олоһун туһугар ханнык да ыарахаттартан, күчүмэҕэйдэртэн толлубакка хорсуннук охсуһарга ынтырар. Норуот саас-үйэ тухары эйэҕэ, дьолго бааһарбытын уус-уран тыл күүһүнэн уос номоҕо оностон, олонхоҕо кэпсиир. Олонхо дьонно-норуокка үтүө быһыы, сир-майгы үөскүү, үүнэ, барҕара турарын сөпкө өйдүүргэ, ону бастын үгэс оносторго ынтырар, уһуйар, үөрэтэр.

Сир үрдүгэр иллээхтик олорортон, уйгуну уһанартан ордук туох да суох диэн бигэргэтиинэн олонхо түмүктэнэрэ –улуу омуктар өлбөт-сүппэт айымньыларыгар кинини сэргэстэһиннэри туруорар кыағы биэрэр.

Норуот тылынан уус-уран айымньыта биһиэхэ саха норуота тыйыс айылҕаны кытта алтыһан олорбут олоһун муудараһын, үтүө үгэһин биллэрэр, уус-уран тыл ойуулуур-дүһүннүүр күүһүн тириэрдэр. Былыргы сахалар «киһи тыла – ох» диэн мээнэҕэ эппэтэр. Ити баара-суоҕа үс тыллаах этиигэ саха тылын күүһэ-күдэҕэ, хомуһуна барыта бэриллбит. Маннык иччилээх-имэннээх тылынан норуот ырыалара, сир-туом тойуктара, алгыс тыллара айыллыбыттар, биһиги өбүгэлэрбит маннык алыптаах-алгыстаах тылынан тулалыыр айылҕаны кытта тыыннаах киһилии бииргэ кэпсэтэн олорбуттар.

Киһи аймах үйэ тухары тыл искусствотыгар сүгүүрүөй, олорбут олоһун историятын уус-уран тыл көмөтүнэн ойуулаан көлүөнэттэн-көлүөнэҕэ тириэрдэр.

2005 сыл – саха норуотугар уһулуччу суолталаах сыл буолбута. Биһиги

олонхобут киһи аймах чулуу айымньыларын испииһэгэр киирбитэ. Биһиги олонхобутун үөрэтэр-харыстыыр уонна үйэтитэр соруктаахпыт, ону таһынан, олонхо араас омук тылынан тылбаастанан тарҕаныахтаах.

Олоххо эр киһи дьэиэ кэргэннэ иитээччи, ас-танас булааччы, аҕа баһылык буолар. Норуокка мээһэ да эппэтэхтэрэ буолуо дии «Суон дурда, халын халха» диэн, эр киһи туһунан. Уол оҕо иитиитигэр ыал аҕа баһылыга, оҕо аҕата сүрүн оруолу ылар.

Сахалар өйдөрүгэр-санааларыгар, итэҕэллэригэр-үгэстэригэр уолга суолта биэрэллэрэ – харахха быраҕылар. Ол – олох уратытыттан, хамнааһыныттан үөскээн, төрүөттэнэн тахсар.

Былыр-былыргыттан өбүгэлэрбит кырдыаҕаһы ытыктыырга, сиэри-туому тутуһууга көлүөнэттэн-көлүөнэҕэ бэриллэр үтүө үгэстэрдээх. Ол курдук, уол олоҕор, кини тутулугар айылҕа, тулалыыр эйгэ сүрүн оруолу ылар. Саха уола айылҕаҕа тапталы, киниэхэ сүгүрүйүүнү ийэ үүтүн кытта этигэр-хааныгар инэринэр.

Биһиги өбүгэлэрбит өйдөбүллэригэр уол оҕо олох символа, эрэл, тирэх бэлиэтэ. Уол оҕо дьоло – дойду түөрт өттүгэр. Уол оҕо иннигэр түөрт уон аан аһаҕас дэнэр. Уол оҕо киһи буолууга, дьолу, олоҕу уһаныыга. сахаларга – тыл бастыгынан, өй өркөннөөбүнэн этиллэр.

Уол оҕо орто дойдуга олох олороору, удьуорун ууһатаары кэлэр Кини анала утуму салҕааһын, ситими ситэри. Көмүскээһин, харыстааһын, араначчылааһын. Уол оҕо кыра сааһыттан сирдээҕи аналын истэ, сэрэйэ, билэ улаатар. Кини киһи буолан тус бэйэтин эрэ туһугар буолбакка, оҕолорун, кэргэттэрин, бар дьонун иннигэр олорорун өйдүү үөрэнэр.

Уолу бэйэтин сэнэммэт буоларга кырдыаҕастар өрүү үөрэтэллэрэ. Кыра сааһыттан бэйэтин билинэ, кыаҕар эрэнэ сылдьар үгэһи ыйыннык оностоллоро.

2. Өбүгэ оонньуулары.

Былыр өбүгэлэрбит сизэмэ ыһан, бурдук үүннэрэн аһыыр кэмнэригэр ойуур тыаны солон, күүстээх үлэни көрсөллөрө. «Оҕус уонна чөнөчөк» ол тематыттан тахсыбыт көрдөөх оонньуу буолар.

Оонньуу усулуобуйата: ыһааччы оонньуу аатын биллэрэрин кытта икки хамаанда оонньооччулара саамай эрэнэр киһилэрин «оҕус» аатыттан киллэрэллэр. Хайалара да «чөнөчөк» буолуон баҕарбат. Ол иһин оонньуу ыһааччы уһун соҕус өтүүнү ылан, икки уһуктары холбуу баайталаан кэбиһэр. Күрэхтэһэр дьон кэннилэринэн, бэйэ-бэйэлэрин сосуһарды икки илиилэринэн уонна тобуктарынан сиргэ тирэнэ, аттаан тураллар. Оонньуу ыһааччы өтүүтүн аҕалан, иккиэннэрин моонньуларыгар кэтэрдэн, хоннохторун аннынан ыһан, сосуһалларыгар баыгас буоларын курдук гына бэлэмниир. Онтон тайанан турар сирдэригэр сурааһыннары тардар уонна: «Чэ!» -диэн хамаандалыырын кытары оонньооччулар иккиэн тэнгэ сыһыа сосуһаллар. Хайалара күүстээх, утарылаһааччытын соһон сурааһыныгар аҕаллаһына, кыайылааһынан аабылар уонна «оҕус» буолар, кыайтарбыт киһи «чөнөчөк» аатын ылар.

«Ойбонтон уулааһын».

Оонньуу быраабылата: сиртэн биир тутум үрдүктээх иһиккэ ууну толору куталлар. Оонньооччу уна илиитинэн ханас кулгааҕын эминньэҕин тутар. Ханас илиитинэн ханас атаҕын кэтэҕинэн уна атаҕын төбөтүттэн тутар уонна илиилэрин араарбакка, анар атаҕынан туран эрэ төнкөйөн, масс кытыйаттан уулаан ыһахтаах.Өскөтүн төнкөйөн иһэн илиилэрин арааран, тайана түстэҕинэ, оонньууттан туораан иһиэхтээх.

3. а) Оҕолоор, билигин өйбүтүн сытыылыыр викторина ыһаахпыт.

Икки хамаандаҕа араһыаххайын. Түмүгэр, хас биирдии хамаанда ойуу таһаарыахтааххыт. (уол оҕо уонна Ньургун Боотур)

Викторина боппуруостара:

1. Былыр олонхоҕо кэпсэнэринэн Аан дойду хас дойдуттан турарый? (үс: Үөһээ, орто, аллараа)

2. Олонхону хас киһи толороруй?

3. Саха бухатыырдарын билэбин дуо? Ааттаталаа (Ньургун Боотур, Эрчимэн Бэргэн, Үрүн Уолан, Айыы Дьуранастай, Күн Дьирбинэ, Мүлдү Бөбө, Эр Соҕотох,

4. Ньургун Боотур ханнык бухатыырий?

5. Ньургун Боотур балтын аата кимий?
6. Ньургун Боотур быраатын аата кимий?
7. Бу сиргэ уол оџо анала тугуй?
8. Бухатыыр сэбин-сэбиргэлин ааттаталаа: куйах, батас, оноџос, саа
9. Уол оџону ким туйаџын хатарааччы дииллэрий?
10. Айыы бухатыыр дара кимнээџи кытта охсулалларый?

б) Өс хоһооннорун салгыы суруйун.

1 хамаанда:

1. Аџыйах тыл-, элбэх тыл -.....
2. Киһи тыла, киһи тыла
3. Тыл унуоџа
4. Окко түспүт, сиргэ түспүт
5. Олох олоруу ыраас хонууну туорааһын
6. Киһини үлэ
7. Оџо – киһи,
8. Сайын, кыһын.....
9. Төрөөбүт дойдугун хараџын.....
10. Ким - ол.....
11. Уол оџо....., соноџос ат.....
12. Балык....., киһи.....
13. Ытаабат оџону.....
14. Оџо оонньууртан.....
15. Суоџунааџар, суох мастааџар.....

2 хамаанда:

1. Уол оџо дьоло –сир
2. Быһах сытыыта, тыл
3. Эппит тыл....., санаабыт сана.....
4. Үөрэх баар –
5. Киһи тыла күлүүс- тылын ыллым диэн.....
6. Олох олоруу – Ийэ дойдуга.....
7. Төлкөбүн төрүүх, кэскилгин кэнчээри.....
8. Уол оџо төрөөтөбүнэ,
9. Саһыл –, киһи –.....
10. Эдэр сааскар үлэли....., кырдьар сааскар.....
11. Балык уу диринин....., киһи күн үтүөтүн.....
12. Таһаһын көрөн, өйүн сыаналаан
13. Тыала суохха мас.....
14. Күһүннү киһи....., сааскы киһи.....
15. Кырдьык үрдүгэр....., арыы үрдүгэр.....

в) Хартыынаны таһаарыы.

4. Түмүк.

Бүгүннү уруокка бары актыыбынайдык кыттыбыккыт иһин улахан махтал! Уол оџо - норуот кэскилэ. Бары билэрбит курдук ханнык баџарар омук инники кэскилэ ыччат, онтон норуоту хамсатар күүһүнэн уол оџо буолар. «Уол оџо – омук төрдө» диэн этии дирин ис хоһооннообун умнубакка, олонхо бухатыырын курдук күүстээх, өйдөөх, сымса, инникигэ эрэллээх буоларгытыгар баџарабыт!

